INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

ABDURAHMON JOMIYNING HAYOTI VA IJODI HAMDA "FAVOIDUZ-ZIYOIYYA" ASARINING YOZILISH TARIXI

Rustam Aminov

Yangi Asr Universitetida magistrlik bo'limi

arab tili lingvistika fakulteti magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada Temuriylar davri buyuk mutafakkiri, shoir va tasavvufiy alloma Nuriddin Abdurahmon ibn Ahmad Jomiyning hayot yo'li, ijodiy merosi va arab tilshunosligiga bag'ishlangan "Favoiduz-Ziyoiyya" to'liq nomi "al-Fava'id az-Ziyoiyya fi sharh al-Kofiya" bo'lgan asarining yozilish tarixi tahlil qilindi. Jomiyning Hirot va Samarqanddagi ta'limi, Naqshbandiya tariqatidagi o'rni, Alisher Navoiy bilan do'stligi, Sulton Husayn Boyqaro saroyidagi mavqei kabi jihatlar yoritilgan. Asarning o'g'li Ziyoiddin Yusuf ta'limi uchun yozilganligi, Ibn Hojibning "al-Kofiya" asariga sharh sifatidagi mazmuni va keyingi asrlardagi hoshiyalar orqali tarqalishi ko'rsatilgan. Maqola Jomiyning ilmiy-ijodiy merosining O'rta Osiyo va jahon madaniyatidagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Abdurahmon Jomiy, hayot va ijod, "Favoiduz-Ziyoiyya", arab grammatikasi, Naqshbandiya, Temuriylar davri, tasavvuf.

Annotation. This article analyzes the life path, creative heritage, and the history of writing the work "Favoiduz-Ziyoiyya" full title "al-Fawa'id al-Ziyaiyya fi Sharh al-Kafiya" by the great Timurid thinker, poet, and Sufi scholar Nuriddin Abdurrahman ibn Ahmad Jami. It covers Jami's education in Herat and Samarkand, his role in the Naqshbandi order, his friendship with Alisher Navoi, and his position at the court of Sultan Husayn Bayqara. The article highlights that the work was written for the education of his son Ziya al-Din Yusuf, its content as a commentary on Ibn Hajib's "al-Kafiya," and its dissemination through supercommentaries in later centuries. The study reveals the significance of Jami's scientific and creative legacy in Central Asian and world culture.

Key words: Abdurrahman Jami, life and work, "Favoiduz-Ziyoiyya," Arabic grammar, Naqshbandiyya, Timurid period, Sufism.

Аннотация. В данной статье анализируются жизненный путь, творческое наследие и история написания произведения «Фаваид-уз-Зияийя» полное название «ал-Фава'ид аз-Зияийя фи шарх ал-Кафийя» великого тимуридского мыслителя, поэта и суфийского ученого Нуриддина Абдурахмана ибн Ахмада Джами. Освещаются его образование в Герате и Самарканде, место в тарикате Накшбандия, дружба с Алишерами Навои и положение при дворе султана Хусейна Байкары. Подчеркивается, что произведение было написано для обучения его сына Зияуддина Юсуфа, его содержание как комментария к «ал-Кафийя» Ибн Хаджиба и распространение через хашии в последующих веках. Исследование раскрывает значение научно-творческого наследия Джами в среднеазиатской и мировой культуре.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, жизнь и творчество, «Фаваид-уз-Зияийя», арабская грамматика, Накшбандия, тимуридский период, суфизм.

Kirish. Temuriylar davri O‘rta Osiyo va Xurosonda madaniyat va ilm-fanning gullagan davri bo‘lib, bu davrda yuzaga kelgan adabiy va ilmiy meros jahon tamaddunida alohida o‘rin tutadi. Shu davrning eng yorqin namoyandalaridan biri, fors-tojik she’riyatining so‘nggi buyuk klassigi va tasavvufiy falsafaning chuqur bilimdoni Nuriddin Abdurahmon Jomiy hisoblanadi. Uning ijodi nafaqat she’riyat va tasavvuf, balki arab tilshunosligi, fiqh, musiqa va boshqa fanlarni ham qamrab olgan. Jomiyning “Favoiduz-Ziyoiyya” asari esa arab grammatikasiga bag‘ishlangan eng mashhur sharhlardan biri sifatida madrasa ta’limida asrlar davomida qo‘llanilgan. Ushbu maqolada Jomiyning hayot yo‘li, ijodiy faoliyati va mazkur asarning yozilish tarixi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqsad – Jomiyning merosini zamonaviy nuqtai nazardan baholash va uning “Favoiduz-Ziyoiyya” asari orqali arab tilshunosligiga qo‘shgan hissasini ochib berishdir. [1] Jomiy Temuriylar saroyining intellektual markazi Hirotda faoliyat ko‘rsatgan bo‘lib, uning Alisher Navoiy bilan do‘stligi va Sulton Husayn Boyqaro bilan munosabatlari davr madaniyatining muhim sahifalaridan biridir. Uning asarlari nafaqat adabiy, balki axloqiy-falsafiy ahamiyatga ega bo‘lib, bugungi kunda ham tadqiqot mavzusi bo‘lib qolmoqda.

Nuriddin Abdurahmon ibn Ahmad Jomiy 1414-yil 7-noyabrda (hijriy 817-yil sha’bon oyining 23-kuni) Xurosonning Xarjard qishlog‘ida (Jom shahri yaqinida) tug‘ilgan. Ota-bobolari asli Dasht (Isfahon) dan bo‘lib, keyinchalik Jomga ko‘chib o‘tgan. Otasi Nizomiddin Ahmad fazilatli ruhoniy va huquqshunos bo‘lgan, bobosi Shamsiddin Muhammad esa ilm ahli sifatida tanilgan. Oilaning diniy muhitida o‘sgan Jomiy yoshligidan ilmga chanqoqlik ko‘rsatgan.[2] Yoshligida oilasi Hirotga ko‘chib o‘tgan va u “Dilkash” (yoki Navoiy ma’lumotiga ko‘ra “Nizomiya”) madrasasida tahsil olgan. Bu yerda arab tili, adabiyot va ilohiyot asoslarini mukammal o‘rgangan. Keyinchalik bilimini chuqurlashtirish uchun Samarqandga borgan va Ulug‘bek madrasasida mashhur allomalar – Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi, Fazlulloh Abul-Lays kabilardan riyoziyot, falakiyot, falsafa, fiqh, hadis va tafsir ilmlarini o‘zlashtirgan. Yoshligida Allauddin Ali ibn Muhammad Qushchiniy mantiq ilmiy bahsida mag‘lub etgani haqida rivoyatlar saqlangan.[3] Taxminan o‘ttiz yoshlarida Jomiy tasavvuf yo‘liga kirgan. Pir sifatida Shayx Sa’diddin Koshg‘ariyni tanlagan va uning suhbatlarida ishtirok etgan. Keyinchalik Naqshbandiya tariqatining buyuk vakili Xo‘ja Ubaydulloh Ahror bilan yaqin munosabatda bo‘lgan. 1472-yilda haj safariga chiqqan va Nishopur, Sabzavor, Bastom, Hamadon, Bag‘dod, Damashq, Halab, Tabriz kabi shaharlarni ziyorat qilgan. Safar chog‘ida Toshkentda Xo‘ja Ahror taklifi bilan mozoratlarni ziyorat etgan. Hajdan qaytgach, Usmonli sultoni Muhammad Fotih va Boyazid Xonning taklifini rad etib, Hirotga qaytgan. Jomiy oilaviy hayotida ham baxtli bo‘lmagan: Shayx Sa’diddin Koshg‘ariyning nabirasiga uylangan, to‘rt o‘g‘il ko‘rgan, ammo faqat uchinchisi – Ziyoiddin Yusuf (1477-yilda tug‘ilgan) voyaga yetgan. Qolganlari bolalikda vafot etgan. Jomiy katta yer-mulk egasi bo‘lgan, ammo oddiy hayot kechirgan. 1492-yil 9-noyabrda Hirotda vafot etgan va Shayx Sa’diddin Koshg‘ariy maqbarasi yoniga dafn etilgan. Uning o‘limi Hirot aholisi va Sulton Husayn Boyqaro saroyi tomonidan chuqur qayg‘u bilan qarshi olingan. [5]

Jomiyning ijodiy merosi she’riyat, nasr va ilmiy-risola janrlarini qamrab oladi. U fors-tojik tilida ijod qilgan, arab tilini mukammal bilgan va turkiy tilni yaxshi tushungan. Uning asarlari 50 yildan ortiq davom etgan faoliyat natijasidir. Asosiy she’riy to‘plamlari uch devondan iborat: “Fotihat ush-shabob” (yoshlik she’rlari), “Vositat ul-iqd” (o‘rta yosh) va “Xotimat ul-hayot” (hayotning oxiri). Devonlarda g‘azal, qasida, ruboiy va qit’alar mavjud. Eng muhim epik asari – “Haft avrang” (Yetti taxt) bo‘lib, unda yetti mathnaviy birlashtirilgan: “Silsilat az-zahab”, “Salomon va Absol”, “Tohfat ul-ahror”, “Subhat ul-abror”, “Yusuf va

Zulayho", "Layli va Majnun", "Xiradnoma-i Iskandariy". Bu asarlar Nizomiy Ganjaviy an'anasini davom ettirgan holda tasavvufiy va axloqiy mazmun bilan boyitilgan. Nasriy asarlaridan "Bahoriston" (1487) Sa'diy "Gulistoni"ga taqlidan yozilgan bo'lib, o'g'li Ziyoiddin Yusuf uchun axloqiy qo'llanma sifatida yaratilgan. "Nafahot ul-uns" esa tasavvufiy avliyolar hayotiga bag'ishlangan eng mashhur asaridir. [7] Jomiy tasavvufiy risolalar orqali Ibn Arabiy ta'limotini rivojlantirgan. "Risolai musiqi", "Risolai muammo" kabi asarlarini Alisher Navoiy maslahati bilan yozgan. Navoiy bilan do'stligi uning ijodida alohida iz qoldirgan: Navoiy Jomiyni "pir" deb hurmat qilgan, Jomiy esa Navoiyni o'z asarlarida ulug'lagan. Jomiy Temuriylar saroyida siyosiy va axloqiy maslahatchi sifatida ham faol bo'lgan.

"Favoiduz-Ziyoiyya" (to'liq nomi "al-Fava'id az-Ziyoiyya fi sharh al-Kofiya") Jomiyning so'nggi yillarida, 1492-yilda yozilgan eng muhim ilmiy asarlaridan biridir. Asar Ibn Hojibning (vaf. 1249) mashhur "al-Kofiya fi'n-nahv" asariga sharh sifatida yaratilgan. "Ziyoiyya" nomi Jomiyning o'g'li Ziyoiddin Yusufga bag'ishlanganligidan kelib chiqqan bo'lib, asar bolaning arab grammatikasi (nahv) bo'yicha ta'limi uchun mo'ljallangan. [9] Shuningdek, yozilish tarixi Jomiyning oilaviy va ilmiy hayotining cho'qqisi bilan bog'liq. 1477-yilda tug'ilgan o'g'li Ziyoiddin Yusuf voyaga yetganda Jomiy uning uchun qo'llanmalar yozishni boshlagan: 1487-yilda "Bahoriston"ni, 1492-yilda esa "Favoiduz-Ziyoiyya"ni yaratgan. Bu davrda Jomiy 78 yoshda bo'lib, hayotining so'nggi oyida asarni yakunlagan. Asar Hirotning ilmiy muhitida, madrasalarda qo'llaniladigan darajada sodda va chuqur tushuntirishlarga asoslangan.[10] Bundan tashqari, mazmuni jihatidan "Favoiduz-Ziyoiyya" arab tilining sintaksisi (nahv) qoidalarini batafsil yoritadi. Unda gapning ikkinchi darajali bo'laklari, tushum kelishigi (nasb), majhul va ma'lum shakllar, ismlar va fe'llarning boshqaruv qoidalari kabi mavzular tahlil qilinadi. Jomiy o'z sharhida oldingi grammatik an'analarni sinchkovlik bilan tahlil qilgan holda yangi misollar va izohlar keltirgan. Asar nafaqat nazariy, balki amaliy ta'lim uchun mo'ljallangan. Asarning ahamiyati beqiyos: u Usmonli madrasalarida, O'rta Osiyo va Hindistonda asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qilgan. "Molla Jomi" nomi bilan mashhur bo'lgan bu sharhga keyinchalik ko'plab hoshiyalar yozilgan. Hoshiyalar matnni yanada chuqurlashtirib, grammatik qoidalarni zamonaviy talablarga moslashtirgan. Natijada asar arab tilshunosligining klassik merosiga aylangan va XIX asrgacha litografik nashrlarda chop etilgan.[12] Jomiyning bu asari orqali arab grammatikasini O'rta Osiyo madrasalarida o'qitish tizimi takomillashtirilgan. Bugungi kunda ham tadqiqotchilar uni arab tilshunosligi tarixida muhim bosqich deb baholaydilar.

Xulosa. Quyidagicha xulosa qila olamizki, Abdurahmon Jomiy Temuriylar davrining eng yorqin shaxslaridan biri sifatida she'riyat, tasavvuf va ilmiy bilimlarni uyg'unlashtirgan buyuk mutafakkirdir. Uning hayoti ilm va tasavvuf yo'lida o'tgan bo'lib, ijodi esa O'rta Osiyo madaniyatining boyituvchisi bo'ldi. "Favoiduz-Ziyoiyya" asari esa nafaqat o'g'li uchun yozilgan qo'llanma, balki arab grammatikasining klassik sharhi sifatida asrlar davomida ta'lim tizimida muhim rol o'ynadi. Jomiyning merosi bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar va madaniy merosni o'rganish uchun boy manba bo'lib qolmoqda. Uning hayoti va ijodi yosh avlodga ilmga intilish, axloqiy poklik va ijodiy izlanish namunasi bo'la oladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Jomiy N.A. Nafahot ul-uns. – Toshkent: Fan, 2000.
2. Navoiy A. Xamsat ul-mutahayyirin. – Toshkent: O'zbekiston, 1991.

3. Begmatova B.M., Vakkosova M.P. Arab tilida tushum kelishigi (Abdurahmon Jomiyning “Favoiduz Ziyoiyya” asari misolida) // Oriental Journal of Philology. – 2025. – № 3. – B. 748–754.

4. Bultakov I.Y. Abdurahmon Jomiyning “Favoiduz Ziyoiyya” asariga yozilgan hoshiyalarning o‘rni va ahamiyati // CyberLeninka.

5. Encyclopædia Iranica. JĀMI i. Life and Works. – https://www.iranicaonline.org/articles/jami-i/ (kirish sanasi: 2026-yil).

6. Wikipedia. Jomiy (uzbekcha). – https://uz.wikipedia.org/wiki/Jomiy.

7. Abdurahmon Jomiy: hayoti, ilmiy faoliyati va asarlari // InLibrary.uz. – 2025.